rengėjams.

Knygoje spausdinama ir 1930 m. žurnale "Izglītības ministrijas mēnešraksts" paskelbto P.Berento straipsnio "Pirmās latviešu valodas mācības sastādītājs" fotokopija. Faktiškai tai ligi šiol išsamiausia J. G. Rehehuseno biografija, nors nėra žinoma, kur ir kada jis buvo gimęs, kur ėjo mokslus, kada mirė. Žinoma, jog apie 1628 metus Kurše buvo įšventintas į evangelikų liuteronų kunigus. Spėjama, jog per žmoną galėjęs būti latvių leksikografo Johano Langijo giminaitis. Šis straipsnis taip pat yra išverstas į anglų kalbą. Drauge su angliškù vertimu knygoje publikuojama ir A. Bylenšteino vokiško straipsnio faksimilė iš 1901 metų J. G. Rehehuseno gramatikos leidimo.

Taigi ši taip kruopščiai australų kalbininko parengta knyga yra tartum savotiška pirmosios latvių gramatikos enciklopedija, kurioje vienoje vietoje sukaupta ligi šiol įvairiuose leidiniuose išblaškyta medžiaga, pateikta išsami gramatikos teksto analizė, o vertimai į anglų kalbą labai palengvins šia medžiaga naudotis platesniems tyrinėtojų, besidominčių latvių kultūra ir jų kalbotyros istorija, sluoksniams.

Panašiu principu sudaryta ir antroji T. G. Fennello knyga "Seventeenth Century Latvian Grammatical Fragments". Šioje knygoje publikuojami du svarbūs su latvių kalbos gramatika susiję XVII amžiaus dokumentai — vadinamasis "Einhorno sinopsis" ("Declinationum Letticarum ex D. Einhornij contrà Rehehusium tractatu Synopsis brevis") ir "Biuchnerio fragmentai".

Šalia faksimilinio teksto, angliško vertimo, plačių komentarų, čia skelbiami ir A. Bylenšteino, A. Augstkalnio, J. Zėverio "Einhorno sinopsio" leidimai.

"Biuchnerio fragmentai" publikuojami daugiausia remiantis L. Arbuzovo leidimu ("17.g.s. latviešu gramatika bij. Kurzemes hercogu bibliotekā Pēterpilī". — Filologu biedrības raksti, 1925, 5, p. 106—125). Drauge su angliškais vertimais čia taip pat skelbiama A. Augstkalnio straipsnio "Veclatviešu rakstu apskats" (Rakstu krājums, 1930, 20, p. 109—110), J. Zėverio straipsnio "Veci latviešu valodas piemenekļi rokrakstos" (Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1937, 5, p. 619—621) ištraukos ir K. Dravinio straipsnis "Latviešu gramatikas materiāli Mārtiņa Bichnera albumā" (In honorem Endzelini, Chicago, 1960, p. 107—113).

Trečioji knyga skiriama 1685 metais Rygoje išleistai Georgo Dreselio (Dreszell) gramatikai "Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache". Skelbiama faksimilinis gramatikos tekstas, angliškas vertimas, labai platūs (p.147—421) komentarai ir latviškų žodžių registras.

Labai malonu, kad Australijoje atsiranda lėšų (The Australian Research Grants Committee) tokiems veikalams leisti, bet, žinoma, svarbiausia, kad ten darbuojasi žmogus, sugebantis tokius veikalus parengti.

Algirdas Sabaliauskas

PAMINKLAS TĖVŲ KALBAI

Netikėti likimo vingiai. Kartais tai, kas jau, rodos, amžiams prarasta, vėl netikėtai atgyja ir akimirkai sušvinta visu skaistumu, kad pakiltų naujam

gyvenimui mūsų širdyse ir atmintyje.

Ištuštėjusio Klaipėdos krašto tarmės, nespėtos kaip reikiant aprašyti, moksliškai beveik netyrinėtos, jau visai baigė užgesti. Beliko tik germanizacijos iškraipyti jų pėdsakai, ant pirštų suskaičiuojami žmonės, mokantys šio krašto kalbą. Lietuvininkų žemė, kurioje daug šimtmečių greta gyveno senieji kuršiai, žemaičiai ir vakarų aukštaičiai (o gal ir kitos vakarų baltų gentys), rodės, nebesulauks nei savo Kleino, nei Ruigio, nei Šleicherio su Kuršaičiu, nei Gerulio su Stangu, nei kitų iškilių kalbininkų, taip gražiai įamžinusių dar skaudesnio likimo sulaukusią pietinę Mažosios Lietuvos dalį. Ir staiga tai, kas jau atrodė nebesugrąžinama Lietuvoje, pradeda grįžti iš svetur...

1990 m. Čikagoje pasirodė Jono Užpurvio "Trys kalbinės studijos" ("Drei sprachwissenschaftliche Studien"), su dideliais vargais išleistos Mažosios Lietuvos fondo leidėjų bei rėmėjų. Po truputį, vienas po kito, "Studijų" egzemplioriai ėmė keliauti į Lietuvą. Čia šis veikalas sukėlė didelį susidomėjimą ir jo autorių iš mažai žinomo emigracijos filologo padarė reikšmingu baltistu, užimančiu svarbią vietą lietuvių kalbotyroje. Labai simboliška, kad pirmąkart šią knygą mums pristatė kitas Mažosios Lietuvos tyrinėtojas, taip pat kilęs iš Klaipėdos krašto, kalbininkas prof. V.Pėteraitis, daug prisidėjęs prie "Studijų" sudarymo ir išleidimo. Jis padovanojo knygą Klaipėdos Universitetui, su didžiausia pagarba atsiliepdamas tiek apie darbą, tiek ir apie jo autorių.

Jonas Užpurvis gimė 1891 m. gruodžio 12 d. Šilutės apskrity. 1911 m. jis baigė mokytojų seminariją, vėliau dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare kaip vokiečių armijos karys. Po karo studijavo klasikinę filologiją Vytauto Didžiojo universitete, mokytojavo pradžios mokyklose ir gimnazijose. Nuo 1941 metų iki uždarant dėstė vokiečių kalbą Vilniaus universitete. 1949 m. kartu su šeima buvo trylikai metų ištremtas į Krasnojarsko miškus. Grįžęs iš tremties, kurį laiką gyveno Saugose ir Šilutėje, o 1967 m. išvyko į Vakarų Vokietiją. 1991 m. žiemą J.Užpurvis atšventė šimtąjį gimtadienį. Šis jubiliejus neliko be atgarsio ir Lietuvoje — jis pažymėtas įvairiais renginiais ir Kaune Lietuvininkų bendrijos organizuota gražia konferencija, kurioje aptarta įvairialypė šio talentingo ir darbštaus žmogaus veikla.

Gyvenimo blaškomas, dažnai net neturėjęs tinkamų sąlygų, J.Užpurvis visą gyvenimą paskyrė mokslui. Jis domėjosi ne tik Mažosios Lietuvos istorija ir kalba, bet ir antikos autorių kūryba, italų ir ispanų literatūra, Naujojo Testamento graikiškuoju vertimu. J.Užpurvis buvo ne tik mokslininkas, bet ir iškilus pedagogas, kurį ir šiandien su meile bei dėkingumu prisimena jo buvę mokiniai.

Siekdamas savo mintis padaryti prieinamas kuo gausesniam skaitytojų būriui, J.Užpurvis daugiausia rašė vokiškai. Mums šiandien įdomiausia lituanistinė jo veikla, kurioje ryškėja šios pagrindinės kryptys: Mažosios Lietuvos istorija ir kalbotyra, lyginamoji baltistika, toponimika ir dialektologija. Neturėdamas specialaus lituanistinio pasirengimo ir būdamas atitrūkęs nuo sparčios lietuvių kalbotyros raidos, J.Užpurvis nevienodai plačiai ir profesionaliai reiškėsi visose minėtose srityse. Vis dėlto nekelia abejonių jo lingvistiniai gabumai, savarankiškas ir originalus mąstymas, didelė bendra erudicija, mokslininko kruopštumas bei atsakomybė. Ypač vertinga, kad "Studijų" autorius puikiai moka savo gimtąją Saugų tarmę, kurią sovietinio gyvenimo dešimtmečiai buvo bebaigią negrįžtamai ištrinti ne tik iš gyvenimo, bet ir iš istorinės atminties.

Aptariamąją knygą sudaro trys dalys (264 p.). Pirmoji "Studijų" dalis — "Saugų tarmė" ("Die Saugener litauischen Mundart") — paskirta gimtosios

tarmės tyrinėjimams.

Antrojoje dalyje "Upės ir miesto vokiško pavadinimo Memel kilmė" ("Memel Strom — und Stadtbezeichnung") — Nemuno ir Klaipėdos vardų kilmė aiškinama plačioje istorinėje panoramoje: remiamasi senaisiais rašytiniais šaltiniais, gilinamasi į baltų genčių praeitį.

Trečioji dalis — "Donelaičio 'Keturių metų laikų' kūrybos eiga" ("Zur Entstehung von Donelaitis Werk 'Keturi metų laikai' ") — šio kūrinio genezės tyrinėjimai.

Iš visų trijų "Studijų" dalių išryškėja J.Užpurvio pažiūros ir žinios, turima bei panaudota medžiaga ir mokslinės išvados. Toliau bus bandoma trumpai apžvelgti, ką jų autorius yra nuveikęs įvairiuose mokslo baruose.

ISTORIJA. Požiūris į Lietuvos, ypač Mažosios Lietuvos istoriją, — tai sritis, kur mokslas glaudžiai susijęs su politika ir net tautiniu mentalitetu. Atskirų valstybių pretenzijos į Klaipėdos kraštą ir Karaliaučiaus sritį dažniausiai išplaukia iš dviejų svarbių dalykų, priklauso nuo dviejų kertinių klausimų. Atsakymai į šiuos klausimus pateikiami ir J.Užpurvio "Studijose". Pirmasis jų yra toks: ar Sūduva, Skalva (Šalavija) ir visas pamarys (Klaipėdos apylinkės) yra buvęs dykra (Wildnis), ar nuo seno gyvenamos žemės, turinčios natūralią tąsą? Ištyręs daugybę senų laikų kronikų, metraščių, Vytauto laiškų, "Studijų" autorius laikosi pastarosios nuomonės. Laikant šias žemes nuo seno gyvenamomis, reikia nustatyti, kas, t.y. kokios tautos šiose žemėse yra gyvenusios. J.Užpurvis, kruopščiai išanalizavęs daugelį šio krašto vietovardžių ir remdamasis istorine medžiaga, prieina prie išvados apie šių žemių lietuviškumą.

LYGINAMOJI BALTISTIKA. Pratęsdamas ir gerokai papildydamas nauja medžiaga bei originaliais pastebėjimais didžiųjų baltistų K.Būgos, J.Endzelyno ir jų pasekėjų pradėtus darbus, J.Užpurvis savą žodį yra taręs ir dėl baltų genčių istorijos. "Studijose" ne kartą stengiamasi išsiaiškinti istorinius prūsų, žemaičių ir klaipėdiečių santykius, pamario tarmėse ieškoma kuršių substrato.

Pateikdamas įdomių leksikos ir fonetikos paralelių, "Studijų" autorius randa bendrybių tarp klaipėdiškių tarmės ir prūsų kalbos, pastebi prūsų ir žemaičių tarmių santykius. Kuršių kalbos pėdsakai įžvelgiami Saugų tarmės kirčiavimo sistemoje (labiausiai akcentuojamas kirčio atitraukimas ir su juo susijęs žodžio galo trumpėjimas). Gaila, kad šis klausimas netirtas plačiau, nebandomos lokalizuoti istorinės žemaičių ir kuršių ribos, neaptariami jų kalbiniai ryšiai. Autoriaus surinkta ir leidinyje pateikta toponiminė ir lingvistinė medžiaga leidžia šiuo ir kitais klausimais padaryti daug platesnes išvadas, negu randame "Studijose", ir todėl yra neįkainojamos vertės vėlesniesiems tyrinėtojams.

TOPONIMIKA IR ANTROPONIMIKA. J.Užpurvis papildo lietuvių vietovardžių ir asmenvardžių tyrinėjimus naujomis idėjomis ir faktais, pasako savo nuomonę dėl kai kurių svarbių upių ir miestų vardų, iki šiol tebekeliančių diskusijas moksliniame pasaulyje. Visais atvejais "Studijų" autorius neužmiršta esąs istorikas, ypač daug dėmesio skiria vietovardžio atsiradimo istorijai ir etimologijai. Šiems klausimams yra paskirta visa antroji leidinio dalis. Joje apžvelgiami visi Klaipėdos krašto upėvardžiai, pateikiamas jų

smulkus žemėlapis. Vokiškuose šaltiniuose užfiksuotos senesnės upėvardžių formos gretinamos su autoriaus laikų pavadinimais. Daugiausia rašoma apie Nemuno vardą, kuris laikomas senu, suregistruoti visi kiti šios upės vardo variantai, minimi įvairiuose šaltiniuose, ir gražiai parodoma, kaip atsirado iškraipyta vokiškoji forma *Memel.*

Iš vietovardžių daugiausia analizuojamas Klaipėdos vardas. Jo senumą liudija Vytauto laiške užfiksuota forma *Klawppeda.* Prie įdomesnių etimologijų galima paminėti Derceklių ir Nemirsetos vardų aiškinimus. Žodis *Dercekliai*, kaip rodo senasis užrašymas *Darzeppeln*, yra kilęs iš *derva* ir *cept* "kepti" (t.y. vieta, kur verdama derva), o *Nemirseta (Nimersatt)* aiškinama kaip "nesantaikos, neramumų vieta" ("Ort des Unfriedens"). Abiejuose vietovardžiuose ryškūs kuršių kalbos pėdsakai.

Tarminės vietovardžių bei asmenvardžių formos ir jų sugretinimas su senesnėmis, užfiksuotomis istorijos šaltiniuose, leidžia J.Užpurviui pateikti vertingų pastabų apie Saugų tarmės kirčiavimo ir sudurtinių žodžių struktūros raidą, plg. *Mèžgalê* ir *Mischkogallen.*

DIALEKTOLOGIJA. Gimtosios Saugų tarmės aprašas — vertingiausia "Studijų" dalis, užpildanti didelę spragą lietuvių dialektologijoje. Sukaupta autentiška medžiaga teikia duomenų visoms kalbos sritims ir leidžia daryti įdomiausias prielaidas bei išvadas. J.Užpurvis, neturėdamas specialaus dialektologinio išsilavinimo, ne visus tarmės ypatumus yra lygiai išsamiai aprašęs ir ištyrinėjęs. Be to, gimtosios tarmės faktai kartais atrodo labai įprasti, ir gali tiesiog neateiti į galvą, kad jie kelia naujų problemų ar padeda atsakyti į senus klausimus. Juolab maloniai stebina autoriaus taiklūs pastebėjimai ir apibendrinimai, kai ne iš to krašto kilęs tyrinėtojas net neįtartų esant tarmėje tą ar kitą reiškinį — ypač fonetinį.

Tarmės aprašas susideda iš trijų dalių: pirmoji — tai tarsi trumpa gramatika ("Grundzüge der Saugener litauischen Mundart"), antroji — iliustraciniai tekstai ("Beispiele der Saugener Mundart aus verschiedenen Lebenslagen"), o trečioji — nedidelis žodynėlis ("Ihr Klangcharakter auf Tonband"). Įžanginėje aprašo dalyje aptariami transkripcijos ženklai. Tarmės garsų perteikimas specialia rašyba sudarė bene daugiausia sunkumų, leidžiant ir redaguojant šį darbą. Buvo pasirinktas supaprastintas rašybos variantas, tačiau ir jis nepadėjo iki galo išvengti visų keblumų. Sakysim, kietųjų ir minkštųjų priebalsių žymėjimas taškeliais virš priebalsės ar po priebalse (*válg* "valgo" ir *válg̣* "valgė") nėra labai patogus dalykas, nes koks taškelis tai, žiūrėk, "nutūpęs" ne savo vietoje, tai visai pranykęs. Trūksta ženklų įvairaus tipo balsiams žymėti: grafiškai neskiriami ne tik *o*, atitinkantis bendrinės kalbos *o* ir *uo* (tarmėje jie greičiausiai neskiriami fonetiškai), bet ir *o*, kilęs iš paplatėjusio *u*, pvz., *rops sopòv* "ropės supuvo". Tas pat pasakytina ir apie *ė* ir *e*, atitinkančių bendrinės kalbos *ė, ie* ir *e, i*, žymėjimą. Tokių priekaištų būtų galima pateikti ir daugiau, tačiau čia vėl reikia prisiminti darbo išleidimo vargus. Tas, kas norės pasitikslinti to ar kito garso tarimą, galės tai padaryti, pasiklausęs į juostą įrašytų tekstų, kuriuose skamba paties autoriaus balsas.

"Grundzüge" sudaro keturi skyriai, skirti įvairioms kalbos sritims apžvelgti.

Pirmajame skyriuje apibrėžiamos tarmės ribos (pridedamas gana smulkus

Saugų apylinkės žemėlapis). Keliais bruožais bandoma nusakyti tarmės vietą ir santykį su kaimyninėmis tarmėmis, istorinį ryšį su kalbomis, turėjusiomis vienokį ar kitokį poveikį tarmei. Ryškiausiu tarmės ypatumu laikomas kirčio atitraukimas, kuris siejamas su kuršių, latvių ir finų kalbomis. Ypač dialektologijai vertingos įžangėlėje, o vietomis ir pačiame tarmės apraše, nurodytos pastabos apie Saugų tarmės santykius su kitomis klaipėdiškių tarmėmis (gaila, kad tų pastabų tiek nedaug!). Žinoma, kad Klaipėdos krašte būta įvairių tarmių, tai prisimena ir senieji šio krašto gyventojai. Tačiau jų pastebėjimuose, kaip ir visuomet tokiais atvejais, paprastai išryškinamos atskiros smulkmenos, dažniausiai skirtingas kai kurių žodžių ar posakių vartojimas. Sisteminius skirtumus tegali pastebėti kalbininkas, o toks kalbininkas kaip tik ir buvo J.Užpurvis. Būtų labai gerai, jei šios lyginamosios vakarų tarmių studijos būtų pratęstos ir toliau.

Didžiausias yra antrasis — f o n e t i k o s skyrius (Lautwandel). Jame aprašomi įvairūs tarmės garsyno ir kirčiavimo reiškiniai.

Kirčiavimas. Daug dėmesio skiriama priegaidėms, kurias autorius labai gerai skiria ir stengiasi kruopščiai pažymėti, plg. *áukšt·s* "áukštas (bdv.)", *ãukšt·s* "aũkštas (dkt.)" ir *ãukšts* "aũkštis". Kaip jau minėta, ryškiu tarmės bruožu laikomas kirčio atitraukimas, atsiradęs dėl kitų kalbų įtakos. Gerai įsigilinus į pateikiamus pavyzdžius, galima pastebėti, kad Saugų tarmėje kirtis atitraukiamas visai kitaip, negu mums jau gerai žinomose žemaičių ar aukštaičių tarmėse. Čia, regis, negalima kalbėti apie fonetinės prigimties visuotinį ar net sąlyginį atitraukimą, plg. ilgos šaknies žodžius su neatitrauktu kirčiu *kạntù* "kenčiu", *švėsì* "šviesi", *galvà, lėktù* "liektu" ir pan.

Matyt, kirčiavimo savitumai susiję ne su fonetiniais, o su morfologiniais ar leksiniais dalykais. Šiam kraštui itin būdingas vietovardžių ar pavardžių kirčiavimas pirmajame skiemenyje: *Vĩlkytê, Kùkoratê, Jódats, Jõkumats* ir pan. Atitrauktinį kirtį turi skaitvardžiai (pvz., *pẽnk, šėš, sėptin*), kai kurie tam tikros struktūros daiktavardžiai (ypač su galūne *-ys* — *árkels* "arklys", *kàbils* "kablys", *gãids* "gaidys", *tĩngins* "tinginys", rečiau su galūne *-a* — *kãrčem, žãgat*). Nepastovus kirtis būdingas tam tikroms veiksmažodžio formoms (pvz., esamojo laiko antrajame asmenyje kirčiuojama šaknis — *mẽgti~miẽgti* "miegi", *lẽkti~liẽkti* "lieki", tačiau pirmajame asmenyje galūnė — *mėgtù, lėktù*).

Žodžio galo trumpėjimas. Saugų tarmė skiriasi nuo šiaurės ir pietų žemaičių tarmių tuo, kad joje trumpėja visos nekirčiuotos galūnės — ne tik trumposios, bet ir ilgosios: *žạ̀ms* "žemas", *zõiks, vókyts, árkils* "arklys", *snarglìn* "snarglinė (tokia užeiga)", *žẽm* "žiema", *krèt* "krito". Sveiki išlieka tik dvibalsiai. Žodžio galui "Studijose" skirta daug dėmesio, ypač smulkiai aprašomi tie atvejai, kai sutrumpėjus galūnėms, susidaro sunkiai ištariamos priebalsių samplaikos. Tuomet paprastai įspraudžiamas balsis (panašus reiškinys yra ir šiaurės aukštaičių tarmėse), pvz. *dògans* "dugnas", *lẽpsan* "liepsną", *didèsens* "didesnis". Gaila, kad šiandien neįmanoma lokalizuoti tokio trumpėjimo ribų. Jų nustatymas galėtų padėti aiškintis tokios redukcijos priežastis. Gal tai kuršių ar jiems artimos baltų genties substratas? O gal vokiečių kalbos įtaka?

Vokalizmas. Vienas iš ryškiausių Saugų tarmės ypatybių yra tai, kad bendrinės kalbos dvibalsius *ie, uo* tarmėje atliepia ilgieji *ė, o: kė̃ms* "kiemas", *pėmõ* "piemuo". "Studijose" tai vadinama pakitimu ("*uo* wird langes *o*", "*ie* entwickelt sich zu... *y* oder... *ė*"). Šiuo klausimu J.Užpurvis laikosi tradicinio požiūrio. Mat dėl istorinio *ie : ė* ir *uo : o* santykio galimos ir kitos nuomonės. Juolab negalima sutikti, kad formose *apy, pryš, py* "prie", *anýms, baltýms, vókytê* ilgasis *y* yra fonetiškai kilęs iš *ie*. Su kitomis vakarinėmis tarmėmis Saugų tarmę sieja dvibalsių *ai, ei* virtimas ilgaisiais vienabalsiais *ā, ē: lãks* "laikas", *výrâ* "vyrai", *aukštã* "aukštai", *vą́ds* "veidas", *arklẽ* "arkliai", *kárvê* "karvei", *dė́je* "dėjai, *maté* "matei".

"Studijose" rašoma ir apie *u* ir *i* platėjimą (> *o, e*). Kaip žinoma, toks platėjimas būdingas visiems vakarų baltams. Gaila, kad autorius ne tik nėra aptaręs paplatėjusių balsių *o* ir *e* ilgumo (kad jie skyrėsi nuo kitos kilmės ilgųjų *o* ir *e*, kartais galima spręsti iš atitinkamų kirčio ženklų), bet ir visai neužsimena, kad šis platėjimas susijęs su vokaline harmonija. "Studijose" ne kartą rašoma apie skirtingą *e* tarimą priklausomai nuo tolimesnio skiemens (pvz., *n'àš* "nešu", *nėš* "neši"). Todėl keista, kad autorius visai neatkreipė dėmesio į tai, jog *u* ir *i* platėja ne visais atvejais. Tuomet, kai po jų eina minkštas priebalsis, šie balsiai, regis, išlieka nepakitę — taip bent galima spręsti iš pavyzdžių (plg. *mòd* "mudu" ir *mùḍ* "mudvi").

"Studijose" pateikta medžiaga rodo dar vieną ryškią tarmės ypatybę: kirčiuoti neilgėja *a* ir *e* (*ràts* "ratas", *žėms* "žemas", *ṇàš* "neša", *ṃad* "medų").

Konsonantizmas. Tarmėje labai svarbus vaidmuo tenka kietųjų ir minkštųjų priebalsių opozicijai. Sutrumpėjus galūnėms, pagal šį požymį atskiriamos įvairios formos, ypač veiksmažodžių: laikai (*bãig* "baigia" ir *bãig* "baigė"), asmenys (*bḷáuṅ* "bliaunu, bliauna" ir *bḷauṇ* "bliauni", *gérṣ* "gersiu, gersi" ir *gárs* "gers"). Šiuo atveju itin svarbią reikšmę įgauna diakritinių ženklų žymėjimas. Deja, leidinys šiuo atžvilgiu nėra labai preciziškas.

Kaip žinoma, Klaipėdos krašto žmonių kalbai yra būdingi kai kurie požymiai, atsiradę dėl vokiečių kalbos įtakos — priebalsių aspiracija, *l* minkštumas ir pan. Galimas dalykas, kad tokius dalykus gali išgirsti tik pašaliečio ausis, o patys tarmės atstovai jų tiesiog nejaučia. Matyt, dėl to ir "Studijose" šie reiškiniai neminimi.

Trečiasis "Grundzüge" skyrelis skirtas m o r f o l o g i j a i — tarmės formų darybos ir kaitybos klausimams (Formenlehre). Pateikiama keletas vardažodžių linksniavimo ir veiksmažodžių asmenavimo paradigmų su gana trumpais komentarais. Morfologijos skyriaus duomenis papildo kitų skyrių pavyzdžiai, iš kurių galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie Saugų tarmės formų sistemą. Daugeliu atvejų tarmės formos artimos žemaitiškoms, galima ieškoti paralelių ir su kuršių ar net prūsų kalba. Ryškesniais tarmės morfologijos bruožais laikytini šie:

a) daugelio *i*-kamienių daiktavardžių perėjimas į *ė* kamieną: *akė̃* "akis", *ausė̃* "ausis", *žąsė̃* (plg. prūsų *sansy*, kuris interpretuotinas kaip *zansī* ar *zansē*), tačiau *naktìs, degsnìs* "kaitra";

b) vietoj bendrinės kalbos vienaskaitos naudininko galūnės *-ui* yra *-o* (~*uo*), o vietoj daugiskaitos naudininko *-iems* yra *-yms*, pvz., *ḅárnõ* "ber-

nui", *mèdžo* "medžiui" (plg. tos pačios kilmės prieveiksmį *pakelõ* "pakeliui"), *anýms* "aniems", *vėnýms* "vieniems";

c) įvardžio *tu* formos *tevẽs, tève* ir t.t. (su šakniniu *e*) greičiausiai yra kuršiškos, plg. latvių *tevis, tevi*; tas pat pasakytina ir apie prielinksnius *apỹ, prỹš*, o ypač *pỹ* "prie" (plg. latvių *pie* "prie");

d) tarmėje vartojamos žemaitiško tipo atematinės (*mėgtù, lėktù, ątù* "einu"), taip pat *na*-kamienės esamojo laiko formos *páuni, šáuni, rỹn, griūn*).

LEKSIKOGRAFIJA. Būtina pripažinti nemažus J.Užpurvio, kaip leksikografo, nuopelnus. Leksikos dalykų yra įvairiose tarmės aprašo dalyse.

Ketvirtąjį "Grundzüge" skyrių sudaro nedidelis vietovardžių ir asmenvardžių sąrašas su trumpu ypatingesnių tarmės žodžių žodynėliu. Savi žodžiai atskirti nuo skolinių (tiesa, autoriui ne visuomet tai pavyksta), lyginama atskirų Klaipėdos krašto tarmių leksika.

Ypatingos vertės yra trečiojoje tarmės aprašo dalyje įdėtas žodynas (Wörterverzeichnis), kuriame yra apie 600 tarminių žodžių. Žodžiai užrašyti tarmine transkripcija, reikšmės aiškinamos vokiškai ir lietuviškai. Gaila, kad daiktavardžių paprastai tenurodomas vienaskaitos vardininkas, būdvardžių — vyriškosios giminės vardininko forma, o veiksmažodžių — bandratis, ir todėl negalime pasidaryti pilnutinio vaizdo apie linksniavimo, asmenavimo ir kirčiavimo paradigmas. Įdomesni tarmės žodžiai: *dagà* "derlius, pjūtis", *degsnìs* "kaitra", *mãuk* "*maũkė* (blauzdos apmovas)", *õst* "uostai, ūsai", *snarglìn* "snarglinė (užkandinė, kur girtaujama)", *strégts* "striegtis (brautis, spraustis)", *žvèzdars* "žvizdras (žvirgždas)".

Žodyną labai pagyvina pridėti frazeologizmai, pvz., *gaido pãrdev* "gaidžiui pardavė (=padegė)", *pàts nàgs apynéms* "pats nagas apyniams (=kas jiems reikia, kad augtų)".

Jonas Užpurvis ne kartą pabrėžia, kad didelę įtaką Klaipėdos krašto tarmėms yra padariusi bažnyčia. Per ją išlaikytos (matyt, kartais ir naujai įsivestos — *A.K.*) kai kurios senosios formos. Iš tokių formų pirmiausia paminėtinos atematinės pirmojo asmens formos su galūne *-mi (bėgmi, esmi)*, veiksmažodžiai su įsprausiu enklitiku (*pamistiprink* "pastiprink mane", *nemiduok* "neduok man"). Labai egzotiškai atrodo ir suprieveiksmėjusios iliatyvo formos *dengunžengems, žemenkrist*, ypač kai jos pavartojamos tarmėje, kuri dėl vokiečių kalbos poveikio yra praradusi net ir paprastą inesyvą (jo vietoje vartojamas galininkas su prielinksniu *į*).

"Studijų" autorius sielojasi dėl savo krašto ir jo kultūros likimo. Jis pabrėžia ilgametes savo tėvynainių pastangas išlaikyti kalbą ir papročius. Ne tik lingvistams, bet ir istorikams, tautosakininkams bei etnografams neįkainojama yra antroji tarmės aprašo dalis — Saugų tarmės tekstai ("Beispiele der Saugener Mundart aus verschiedenen Lebenslagen"). Greta pateiktas vokiškas tekstų vertimas. Ši "Studijų" dalis apima apie 80 smulkiu šriftu spausdintų puslapių. Vertę dar didina tai, kad tekstai pateikti ne tik popieriuje — prie jų pridėtas ir magnetofoninis įrašas, kuriame galime išgirsti paties J.Užpurvio balsą. Tekstai parinkti labai įdomūs ir vertingi, apimantys daugelį gyvenimo sričių. Čia yra ir linksmų istorijų, ir rimtų pasakojimų, iš kurių galime susidaryti spalvingą autoriaus tėviškės vaizdą. Kalba gryna,

graži, vaizdinga, kažkokiu stebuklingu būdu išvengta gausybės germanizmų, kurie paprastai gožia klaipėdiečių tarmę. Nekelia abejonių Jono Užpurvio literatūriniai sugebėjimai. Ypač jautriai parašytas paskutinysis tekstas, kuriame pavaizduoti paukščiai, tarsi simbolizuojantys šio krašto žmonių likimą.

Po šviesių vaikystės prisiminimų su neriančiomis ir veriančiomis išilgai smiltinio kelio linksmomis frakuotomis blezdingomis, su išdidžiais gandrais, kurių kartą vien ant savo stogo suskaičiavęs vienuolika, autorius liūdnai klausia:

Kor mes, kor anė? Mes po ves pasaul yšsklaidyt, o anė — mačiau 1945 ṃatas, kap anus maskõle šiáuḍ — er dar ant man ūḳ — gandars yš šiũv ybáimynts, laba grą̃ta nešdens pažemiõ, nakels į ãukšṭ, vengdams mẽrt; ket mačiau gṛõvėj nūḅangt. Gṓds, kad paukštyns nykst; al kas kãlts?

Bebaigiant rašyti šį straipsnį, pasiekė skaudi žinia — "Studijų" autorius Jonas Užpurvis mirė (1992 09 12). O tiek dar neatsakyta klausimų, neišnarpliota mįslių! Liko tik darbai — paminklas didžios meilės Tėvynei, į kurią taip ir nebesugrįžo...

Audronė Kaukienė